

Катерина Левчук

БІЛЬШЕ, НІЖ ЖИТТЄПИС: РОДИНА ЧИЖЕВСЬКИХ МІЖ ІСТОРІЄЮ ФІЛОСОФІЇ І ГРОМАДОТВОРЕННЯМ.

Валявко, І., & Жахалова, Н. (2024). *Родина Марії та Івана Чижевських. Відлуння життя. Історико-біографічний нарис.* (О. Чуднов, Упоряд.). Кропивницький: Імекс-ЛТД.

У сучасних історико-філософських дослідженнях дедалі більша увага приділяється не лише текстам, але й різноманітним контекстам їх появи й існування. Один із таких контекстів – історико-біографічний. Адже без його врахування неможливо скласти цілісне уявлення про історичну мотивацію виникнення й розвиток філософських ідей, зв'язки і впливи між філософами й інституціями, трансформацію інтелектуальних практик тощо.

Водночас вітчизняні історико-філософські дослідження й нині нерідко не враховують (або недостатньо враховують) історико-біографічну складову. Одним із наслідків цього може стати некритичне засвоєння й відтворення історико-філософських міфів – гаданих «очевидностей», що (попри відсутність обґрунтування будь-якою емпірією) претендують на статус серйозних теоретичних узагальнень¹. Зокрема, у першому випуску ArS-Podcast² подібну позицію висловила й одна з провідних сучасних чижевськознавиць Ірина Валявко. На її думку, не розглядаючи тексти філософів у контексті історії їхніх життів і формування, ми ніколи не зможемо скласти комплексного уявлення про висловлені в цих текстах ідей. При цьому, як вказує пані Ірина, ці історико-біографічні контексти не вичерпуються лише обставинами життя автора, а включають у себе також, наприклад, історію родини, освіти, суспільно-політичних структур і процесів тощо.

© К. Левчук, 2025

¹ Див., наприклад, [Давіденко 2024b: 144-145], де показано, як недостатнє врахування історико-біографічного контексту сприяє поширенню й відтворенню необґрунтованих уявлень про цілковиту різнорідність і відсутність перетинів між «діаспорною» та «материковою» українською філософією ХХ ст.

² Перший український подкаст про архівні дослідження в історії філософії та гуманітаристиці створений науково-архівним центром Archivum Sententiarum у 2025 році. У першому випуску «Дмитро Чижевський: тексти, контексти, архівні студії» Ілля Давіденко й Ірина Валявко обговорили переваги архівних досліджень на прикладі роботи з архівами Дмитра Чижевського.

Нещодавно опублікована книжка Ірини Валявко і Надії Жахалової³ «Родина Марії та Івана Чижевських. Відлуння життя. Історико-біографічний нарис» [Валявко, Жахалова 2024]⁴, звертаючись до історії родини й особливо батьків Дмитра Чижевського, утілює саме таку широку перспективу в історико-біографічних студіях, пов'язаних із постатями історії філософії. Упорядником книги став краєзнавець Олександр Чуднов, дослідник спадку Дмитра Чижевського. Видання має популярний характер, про що свідчать невеликий обсяг, доступний виклад, наявність ілюстративних матеріалів, відсутність покажчика та виділеного списку літератури. Перевагою видання є велика кількість ілюстрацій, серед яких є фото родини Чижевських, скан-копії особової справи І. Чижевського, газетних вирізок, листів, поштових марок, картини Марії Чижевської, фото архітектурних пам'яток Олександрії. Розгляд цих матеріалів допомагає читачу скласти цілісне уявлення не лише про події життя Чижевських, але й про його загальні історичний і соціальний контексти.

Хоча нарис передовсім присвячений історії родини й батьків Дмитра Чижевського, їхньому життєвому шляху, професійній і громадській діяльності, одним із найважливіших результатів книжки є те, як авторкам вдалося реконструювати й показати низку впливів батьків, які посприяли становленню Чижевського як громадського діяча, інтелектуала й ученого.

Батьки Чижевського були освіченими людьми: Марія навчалась у Петербурзькій академії мистецтв, де її вчителями були Ілля Рєпін і Павло Чистяков. Іван Чижевський, як і всі з його родини, будував кар'єру військового, навчався в Петербурзькій артилерійській академії. Іван не обмежувався армійською наукою, чимало часу приділяв самоосвіті, багато читав і любив малювати. У молодості Марія й Іван не лише навчалися, але й займалися революційною діяльністю. Іван був наближений до народовців, а Марія – до революційного крила «Народної волі». Як зазначають авторки, у 1889 році Івана Чижевського було затримано у справі діячки «Народної Волі» Софії Гінзбург і згодом заарештовано (сс. 7–9). За клопотаннями Марії, Івана звільнили після семи місяців ув'язнення. Революційні мотиви молодості назавжди залишаться частиною світогляду цього подружжя. Саме вони спонукатимуть їх на початку XX ст. допомагати політичним арештантам, які перебували в олександрійській в'язниці. Ці факти допомагають побачити певний паралелізм між історією молодості батьків і «київським періодом» Дмитра Чижевського⁵. У 1913 році він стає активістом Російської соціал-демократичної робітничої партії (партія меншовиків), протягом другої половини 1910-х рр. – одним з найпомітніших українських діячів цієї партії, а згодом через цю політичну активність зазнає переслідувань від більшовицького режиму⁶.

Вельми імовірно, що на Дмитра вплинули така відкритість поглядів батьків і їхня сприйнятливість до революційних ідеалів. Революційні погляди Дмитра почали фо-

³ Історикиня, яка займається дослідженням історії Олександрійського краю, зокрема, родини Чижевських.

⁴ Далі посилання на цей матеріал подаються в круглих дужках із наведенням номера сторінки після скорочення с./сс. Прізвище автора і рік видання при цьому не зазначаються.

⁵ У своїх дослідженнях біографії Чижевського Ірина Валявко послуговується періодизацією, заснованою на поділі життя філософа за місцем проживання. Див.: [Валявко 2005: XIV–XXVIII].

⁶ Див., наприклад, архівну публікацію: [Давіденко 2024b: 146–152], де вперше детально реконструйовано історію більшовицьких репресій проти Чижевського як члена РСДРП, що призвели до його еміграції за межі України.

рмуватися ще в батьківському будинку, де він створив Олександрійський гурток (с. 33) для вчителів і учнів Олександрійської гімназії та вчительської семінарії. Учасники цих зустрічей обговорювали власні реферати та заборонену літературу. У діяльності гуртка важливу роль відіграли батьки Дмитра, адже, попри небезпеку, вони заохочували ці зустрічі. Окрім того, що ця гурткова робота стала для юного Чижевського першою спробою революційної активності, досвід домашнього гуртка став важливим ще й для формування молодого революціонера як викладача. Уже перебуваючи в еміграції, на кожному новому місці роботи, окрім Гарвардського університету⁷, він створював неформальні гуртки для своїх студентів.

Ще однією цікавою темою, до якої звертаються авторки, є громадські контексти тогочасної Олександрії та роль родини Чижевських у їх формуванні. Іван Чижевський опікувався народними школами та лікарнями в Олександрійському земстві, був членом повітової училищної ради та екзаменаційних комісій, певний час обіймав посаду міського голови Олександрії. Марія Чижевська викладала малювання у місцевій школі, а пізніше була призначена опікункою народної школи ім. Івана Чиркіна (сс. 24-25).

Додатковим джерелом впливу на громаду був будинок Чижевських. У ньому була розташована майстерня діапозитивів⁸, де працювали місцеві вчителі. Отримані діапозитиви передавалися земству, яке розсилало їх по школах повіту як навчальні матеріали. Чижевські також видавали домашній журнал «У години дозвілля». Упорядкуванням займалася Марія Чижевська, а дописувачами стали діти Чижевських та їхні друзі й однолітки. Також Іван Чижевський у флігелі власного будинку зібрав велику навчальну бібліотеку і облаштував хімічну лабораторію. До всього цього мали доступ не лише діти Чижевських, але й усі місцеві гімназисти (с. 22).

Усе це дає підстави слідом за авторками назвати будинок Чижевських «інтелектуальним салоном», адже в ньому збиралась прогресивна інтелігенція міста⁹. Зокрема, відвідувачами «салону» були тогочасні громадотворці, які відкривали школи, бібліотеки, лікарні, докладались до розвитку освіти та медичної системи в Олександрії. Будинок Чижевських був місцем зустрічі людей, об'єднаних спільною метою – розвитком власної громади, а надалі і країни.

⁷ Ірина Валявко відзначає [Валявко 2005: XXV-XXVII], що період викладання в Гарварді значно відрізнявся від періодів у Галі [ibld.: XXI] і Марбурзі [Валявко 2006: 73]. Почасти це було спричинено особливостями культури американської освіти. У листі від 14 червня 1950 року до о. Георгія Флоровського Чижевський нарікав, що гарвардські студенти орієнтовані лише на успішне складання іспитів, через що все навчання зводиться до зубріння матеріалу. Пані Ірина припускає, що ця обставина, серед інших, впливала на те, що Чижевський не створив гуртка для американських студентів. Попри це він усе ж намагався запровадити бодай якісь практики неформального спілкування зі студентами: наприклад, проводив зустрічі з ними у кав'ярні після семінарів.

⁸ Фотографічний знімок на спеціальній прозорій плівці або склі, призначений для проєктування на екран за допомогою проєкційного ліхтаря.

⁹ Серед таких відвідувачів були юрист Іван Горонович, що певний час був головою олександрійського земства, земський санітарний лікар Антон Смідович, один із засновників сімейної медицини на Херсонщині, лікар Сергій Ігумнов, юрист Георгій Лапчинський, організатор сільськогосподарських спілок Микола Левитський та вчитель чоловічої гімназії Іван Звінський (с. 28).

* * *

Окрім суто наукової плідності, біографістика – зокрема історико-філософська – є *per se* одним із найбагатших джерел натхнення для сучасності. Прикладом цього може бути сучасна Олександрійська міська громада, яка через звернення до історико-біографічних контекстів життя Чижевського та його родини намагається сформувати нову міську ідентичність. Зокрема, ідеали та практики родини Чижевських в Олександрії продовжує відкривати й популяризувати ініціатива «Майстерня Чижевських», очільником якої є депутат Олександрійської міської ради Олег Панібратенко.

Одним із методів¹⁰ такого відкриття та популяризації є організація і підтримка видання книжок, присвячених Чижевським. У 2024 році вдалось видати працю Юрія Бойка-Блохіна «Дмитро Іванович Чижевський» [Бойко-Блохін 2024] та – у співпраці з БО «Благодійний фонд Сергія Кузьменка “Турбота”» – «Родину Марії та Івана Чижевських». За такого розгляду, описане мною видання постає не лише науково цінним дослідженням історії краю, але й сенсотворчим матеріалом для громади: Марія й Іван Чижевські припиняють бути лише історичними постатями, а стають ще й зразками моделями для сучасних олександрійців, що розвивають своє місто та громаду.

Варто відзначити, що важливим супутнім ефектом створюваного Олександрією запиту¹¹ є пожвавлення інтересу до чижевськознавчих досліджень як серед старшого покоління дослідників, так і серед молодих науковців. У цьому сенсі співпраця різних сил Олександрійської міської громади з українськими науковцями всіх поколінь подає прецедент досить нетипової в Україні (як для громад, так і для науковців) моделі прямої співпраці наукового середовища і громадянського суспільства. Саме такі моделі – надто за умов очевидної вже кризи центрального державного менеджменту та фінансування науки й освіти – у перспективі можуть забезпечити не лише виживання, а й розвиток української науки та її вихід на якісно нові рівні функціонування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бойко-Блохін, Ю. (2024) *Дмитро Іванович Чижевський*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.
- Валявко, І. (2005). Інтелектуальна біографія Дмитра Чижевського: спроба наукової ретроспективи. In Д. Чижевський, *Філософські твори у 4 томах* (Т.1, сс. XI-XXX). Київ: Смолоскип.
- Валявко, І. (2006). До інтелектуальної біографії Дмитра Чижевського: галльський (1932-1945) та марбурзький (1945-1949) періоди. *Магістеріум*, 23, 70-77.
- Валявко, І., & Жахалова, Н. (2024). *Родина Марії та Івана Чижевських. Відлуння життя. Історико-біографічний нарис*. (О. Чуднов, Упоряд.). Кропивницький: Імекс-ЛТД.

¹⁰ Окрім того, «Майстерня Чижевських» організовує й підтримує різні освітні заходи, присвячені творчості Дмитра Чижевського, як от публічні читання [Давіденко 2024а] популярні лекції, освітні курси тощо.

¹¹ Зокрема, іншими інституціями, які створюють і підтримують цей запит і пов'язані з ним заходи, є Олександрійська міська рада, Олександрійський міський музейний центр ім. А. Ф. Худякової, відділ «Будинок Дмитра Чижевського».

- Давіденко, І. (2024а). Про дружбу, вшанування ювілею Дмитра Чижевського і життя спільноти. *Sententiae*, 43(1), 216-220. <https://doi.org/10.31649/sent43.01.216>
- Давіденко, І. (2024b). Дмитро Чижевський і Семен Семковський у матеріалах слідчої справи від 16 грудня 1920 року. *Sententiae*, 43(3), 144-154. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.144>
- Давіденко, І., & Валявко, І. (2024). Дмитро Чижевський: тексти, контексти, архівні студії [Audio podcast]. <https://youtu.be/Yo8U6U-2eAE?si=m9p7Emhj3ufE0vqa>

Одержано 1.12.2024

REFERENCES

- Bojko-Blochyn, J. (2018). *Dmytro Ivanovych Chyzhevskyi*. [In Ukrainian]. Kropyvnytskyi: Imex LTD.
- Davidenko, I. (2024a). On friendship, commemorating Dmytro Chyzhevsky's anniversary, and the life of the community. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(1), 216-220. <https://doi.org/10.31649/sent43.01.216>
- Davidenko, I. (2024b). Dmytro Chyzhevskyi, Semen Semkovskyi according to criminal case dated December 16, 1920. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(3), 144-154. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.144>
- Davidenko, I., & Valialvko, I. (2024). Dmytro Chyzhevsky: Texts, Contexts, Archival Studies [Audio podcast]. [In Ukrainian]. <https://youtu.be/Yo8U6U-2eAE?si=m9p7Emhj3ufE0vqa>
- Valialvko, I. (2005). Intellectual Biography of Dmytro Chyzhevsky: An Attempt at a Scholarly Retrospective. In D. Chyzhevsky, *Philosophical works in 4 vol.* (Vol. 1, pp. XI-XXX). [In Ukrainian]. Kyiv: Smoloskyp.
- Valialvko, I. (2006). Towards the Intellectual Biography of Dmytro Chyzhevsky: Periods of Halle (1932-1945) and Marburg (1945-1949). [In Ukrainian]. *Magisterium*, 23, 70-77.
- Valialvko, I., & Zhakhalova, N. (2024). *The family of Maria and Ivan Chyzhevskyi. Echoes of life. Historico-biographical sketch.* (O. Chudnov, Ed.). [In Ukrainian]. Kropyvnytskyi: Imex-LTD.

Received 1.12.2024

Kateryna Levchuk

More than a biography: the Chyzhevskyi family between the history of philosophy and community building. Valialvko, I., & Zhakhalova, N. (2024). *The family of Maria and Ivan Chyzhevskyi. Echoes of life. Historico-biographical sketch.* (O. Chudnov, Ed.). Kropyvnytskyi: Imex-LTD.

Review of Valialvko, I., & Zhakhalova, N. (2024). *The family of Maria and Ivan Chyzhevskyi. Echoes of life. Historico-biographical sketch.* (O. Chudnov, Ed.). Kropyvnytskyi: Imex-LTD.

Катерина Левчук

Більше, ніж життєпис: родина Чижевських між історією філософії і громадотворенням. Валявко, І., & Жахалова, Н. (2024). *Родина Марії та Івана Чижевських. Відлуння життя. Історико-біографічний нарис.* (О. Чуднов, Упоряд.). Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Огляд Валявко, І., & Жахалова, Н. (2024). *Родина Марії та Івана Чижевських. Відлуння життя. Історико-біографічний нарис.* (О. Чуднов, Упоряд.). Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Kateryna Levchuk, student at the Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Катерина Левчук, студентка філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

e-mail: levchukateryna@gmail.com
